

Handreiking Natuurboerderijen

WUR

Martin Scholten

Lysias Advies

Leonie van der Kruk, Yoram Poot,
Roelof Balk, Jeroen Schutz en Carla de Rie

November 2021

Inleiding

In 2020 vierde Lysias Advies het 20-jarig bestaan. Ter gelegenheid van dit jubileum hebben we enkele vraagstukken geselecteerd als 'stevige kost', om onze tanden in te zetten en tot oplossingen te komen. Eén van de geselecteerde cases was de vraag van de WUR (Martin Scholten) om een praktische handreiking op te stellen voor regionale en lokale overheden en semipublieke organisaties om "natuurboerderijen" te ontwikkelen, met name rond Natura 2000-gebieden.

De ontwikkeling van natuurboerderij [Eytemaheert](#) vormde de aanleiding voor deze vraag. Deze boerderij is in 2018 door nieuwe ondernemers opgezet op gronden grenzend aan een waardevol Natura 2000-gebied. Deze gronden waren daarvoor in gebruik voor intensieve veehouderij. Eytemaheert is een natuurinclusieve kringloopboerderij met Groninger blaarkoppen, waarbij bemesting plaatsvindt met afgevoerd natuurgroen uit de naburige natuurterreinen van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. In 2019 is de samenwerking met WUR gestart, om van deze vooruitstrevende praktijkervaringen te leren met onderzoek en in onderwijs. Naast de WUR, zijn gemeente, provincie, waterschap, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten partners in deze ontwikkeling, binnen de grotere kaders van de AgroAgenda Noord Nederland van het Noordelijk landbouwberaad.

Vraagstelling en definitie

Voor deze stevige kost-casus is de volgende vraagstelling geformuleerd: *Is het concept van 'natuurboerderij' ook te realiseren op andere plekken in Nederland, rond natuurgebieden (Natura 2000-gebieden en/of onderdelen van het Natuurnetwerk Nederland [NNN]), en welke condities zijn bepalend voor succesvolle realisatie?*

Het begrip 'natuurboerderij' hebben we als volgt gedefinieerd:

Een boerenbedrijf, dat gevestigd is in (de overgangszone van) een natuurgebied (Natura 2000-gebied en/of onderdeel van NNN), waarbij binnen de agrarische bedrijfsvoering rekening wordt gehouden met de natuur, vanuit de gedachte dat de beste buur van de natuur een boer is, die in zijn bedrijfsvoering rekening houdt met die natuur en die gebruik wil maken van de natuur. Dit kan bijv. gaan om verbrede landbouw, kringlooplandbouw, natuurinclusieve landbouw of biologische landbouw, waarbij steeds sprake is van emissiearme bedrijfsvoering.

Uitgangspunt van deze definitie is dat de boer en de natuur goede buren zijn van elkaar. Op basis van dit uitgangspunt is gekozen voor de term **'Natuurbuurderij'**.

Dit onderwerp is extra actueel geworden vanwege de stikstofcrisis, en het sluit aan bij oplossingsrichtingen op basis van een gebiedsgerichte aanpak met lokaal maatwerk (met name rond natuurgebieden) en de inzet van ruimtelijk beleid om gunstige voorwaarden te scheppen voor 'de juiste landbouw op de daarvoor geschikte gronden'. De gebiedsgerichte benadering wordt door velen onderschreven als een goede aanpak, tegelijkertijd blijkt de uitvoering van deze goede aanpak in de praktijk weerbarstig en niet altijd op het benodigde draagvlak te kunnen rekenen. Met deze handreiking willen we hier een bijdrage aan leveren.

Aanpak

Om te komen tot oplossingsrichtingen voor het hiervoor beschreven vraagstuk, hebben we de volgende aanpak gehanteerd. We hebben ons allereerst verdiept in Eytemaheert. *Wat maakt Eytemaheert succesvol? Waar zijn de ondernemers tegenaan gelopen en welke support hebben zij gekregen, van wie? Wat zijn ideeën voor verdere ontwikkeling? Wat zou de meerwaarde zijn van een alliantie of een arrangement van meerdere partijen? En is dit 'concept' ook kansrijk op andere plekken in ons land, als bijdrage aan de transitie naar duurzame landbouw en aan een oplossing voor de stikstofproblematiek?*

Vervolgens hebben we ons verdiept in vergelijkbare initiatieven of bedrijven, te weten: de Hardebol in Landsmeer, leden van de Stichting Natuurboeren in Overijssel en het bedrijf BoerenBeef in Drenthe. Met deze partijen hebben we gesproken over hun behoeften en wensen als ondernemers, hoe deze aansluiten bij belangen van andere partijen en wat aanknopingspunten zijn voor een succesvolle natuurbuurderij.

In de daaropvolgende gespreksronde hebben we enkele provincies geconsulteerd (te weten: Drenthe, Noord-Holland en Overijssel), enkele terreinbeherende organisaties (te weten: Landschap Noord-Holland, Landschapsbeheer Drenthe, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten Drenthe) en het Ministerie van LNV. In deze gesprekken is verkend in hoeverre het concept van een natuurbuurderij aansluit bij ambities en beleidsdoelen van overheden en de betrokken terreinbeherende organisaties. Daarnaast hebben we tijdens deze gesprekken van gedachten gewisseld over goede voorbeelden van boeren als beste buur van de natuur en vice versa en verkenden we condities voor een succesvolle realisatie van natuurbuurderijen, om daarmee antwoorden te formuleren op vragen als: *Aan welke voorwaarden moet worden voldaan om succesvol te kunnen zijn? Wat zijn voorwaarden om deze vorm van boeren rendabel te laten zijn? Wat maakt het aantrekkelijk voor andere partijen om daarin te participeren? Welke partij kan welke bijdrage leveren? Wat zijn succesfactoren in de samenwerking tussen overheden en initiatiefnemers?* De geconsulteerde gesprekspartners zijn weergegeven in bijlage 1.

Naast deze gespreksronde hebben we een verkenning gedaan van relevante ontwikkelingen in de context van dit vraagstuk en hebben we kennis genomen van diverse experimenten en pilots op het snijvlak van landbouw en natuur vanuit de terreinbeherende organisaties, diverse provincies en het Ministerie van LNV.

Gezamenlijke sessie op 12 oktober

Op basis van de uitkomsten van onze onderzoeksactiviteiten hebben we vervolgens een conceptversie van deze handreiking opgesteld. De eerder geconsulteerde gesprekspartners zijn uitgenodigd voor een gezamenlijke sessie op 12 oktober (zie de bijlage 2 voor het overzicht van deelnemers). Tijdens deze bijeenkomst spraken we met elkaar over de rode draden uit onze gesprekken, wisselden we van gedachten over deze handreiking en toetsten we of de voorstellen in deze notitie behulpzaam zijn. Het grafisch verslag van de bijeenkomst op 12 oktober is als bijlage 3 opgenomen.

Op basis van de uitkomsten van de bijeenkomst van 12 oktober stelden we de definitieve versie van de handreiking op, om deze daarna te presenteren aan enkele provinciebestuurders en hun gebiedspartners.

Uitgangspunten

We starten onze handreiking met enkele uitgangspunten, die we hebben geformuleerd op basis van onze onderzoeksresultaten:

- Natuurbuurderijen passen in een **gebiedsgerichte transitie** van de landbouw. De natuurbuurderij vertegenwoordigt een plaatsgebonden waarde, met een praktijk die past bij de omgeving. Dit vraagt om een gereedschapskist om de natuurbuurderij op de omgeving te laten aansluiten met een gezond verdienmodel, zodat de ruimtelijke inrichting rond natuurgebieden met passende landbouw vorm kan krijgen. Relevante waarden van huidige praktijken – zoals natuurinclusieve landbouw, kringlooplandbouw, regeneratieve landbouw, biologische landbouw, kleinschalige en extensieve landbouw – maken onderdeel uit van deze gereedschapskist.
- Binnen de gebiedsgerichte aanpak dient overeenstemming te worden bereikt over de **doelen voor het gebied**, vanuit een integrale blik, dus naast stikstof bijvoorbeeld ook hydrologie en biodiversiteit. Een gezond duurzaam voedselsysteem kan als basis dienen voor het formuleren van doelen.
- Deze handreiking is primair **gericht aan de provincies**. Bij de provincies ligt een belangrijke verantwoordelijkheid als het gaat om de ruimtelijke inrichting, de gebiedsgerichte aanpak in en rond natuurgebieden, het betrekken en laten participeren van gebiedspartners (waaronder boeren, terreinbeherende organisaties, gemeenten, waterschappen) en het mogelijk maken van passende landbouw. Binnen deze gebiedsprocessen vormt de natuur een leidend principe en is de inzet gericht op het bieden van toekomstperspectief voor de landbouw.
- De natuurbuurderij betekent ook een ontwikkeling van de vaak veronderstelde tegenstelling tussen natuur & landbouw, naar een wenkend perspectief waarbij **landbouw en natuur** elkaar grensoverstijgend versterken en de boer en de natuur goede burens zijn van elkaar.
- De natuurbuurderij levert een bijdrage aan de **oplossing van de stikstofproblematiek**, waarbij de oplossing ligt in overgangsgebieden rond natuurgebieden. In deze gebieden zijn de meeste resultaten te boeken, waarbij – als alternatief voor verplaatsing of beëindiging van agrarische bedrijven in deze gebieden – door deze partijen gezamenlijk wordt gezocht naar een nieuwe invulling of aanpassing van de bedrijfsvoering, waarbij ook ruimte geboden kan worden om in die natuur als boer te starten.

Transitie faciliteren

De vraagstelling luidde als volgt: *Is het concept van ‘natuurboerderij’ ook te realiseren op andere plekken in Nederland, rond natuurgebieden (Natura 2000-gebieden en/of onderdelen van het Natuurnetwerk Nederland [NNN]), en welke condities zijn bepalend voor succesvolle realisatie?*

Uitkomst van ons onderzoek is dat het hierbij gaat om het faciliteren van een transitie. Wij hebben met stakeholders gesproken over wat zij zien gebeuren en wat er op basis van die ervaringen nodig is om de volgende stappen te gaan zetten. Er gebeurt al veel en er gebeuren ook veel goede dingen. Logischerwijs wordt er allereerst ingezet op pilots. In aansluiting op wat reeds in gang is gezet, reiken we hierna onze suggesties aan voor de verdere vormgeving van de transitie; ‘van papier naar praktijk’; en van ‘pilots of experimenten naar een duurzame bijdrage aan de transitie van gebiedsgerichte landbouw’. Onze insteek hierbij is: *Grote problemen op kleine schaal oplossen*. In het vervolg van deze notitie beschrijven we wat ervoor nodig is om dit te realiseren.

Transitievraagstukken:

- Focus op het faciliteren van de transitie, vanuit het perspectief op de langere termijn. Voorwaarde daarvoor is het (financieel) overbrugbaar maken van de transitie.
- Taak van de overheid is om kaders te bieden om de transitie mogelijk te maken. Heldere regels in de omgeving van Natura 2000-gebieden en formuleren van omgevingswaarden.
- Andere rol voor de (lokale) overheid is om producten vanuit duurzame landbouw zelf op te nemen in foodservice locaties.
- Boeren en tuinders met plannen om de bedrijfsvoering op meerdere fronten blijvend te verduurzamen, kunnen terecht bij het [Investeringsfonds Duurzame Landbouw](#) (IDL).
- Begrip voor de context waarin veel agrariërs zich bevinden: hoge schulden waardoor transitie op slot zit: *‘als je rood staat, kun je niet groen doen’*. Dit is mede een gevolg van hoe de keten werkt.
- Het afwaarderen van gronden kan een voorwaarde zijn om deze transitie te realiseren.
- Transitie mogelijk maken op basis van kleine stappen, tussenstappen richting het gewenste eindperspectief onderscheiden.
- Overwegen hoe milieukosten van het huidige systeem doorberekend kunnen worden in de consumentenprijs (true pricing), danwel hoe een reductie van die milieukosten kan worden vertaald in langjarige vergoeding van milieudiensten (fair pricing).

Het nieuwe verdienmodel

- Ondersteuning van agrariërs om tot een goed verdienmodel te komen. Er is nieuw instrumentarium nodig om het verdienmodel rond te krijgen, zoals een waardedalingsregeling of een dubbeldoelregeling. Dit vereist ook kennis.
- Agrariërs belonen voor maatschappelijke diensten of ecosysteemdiensten. Private inkomsten verbeteren door agrarisch natuurbeheer als langjarige dienst in te zetten (minimaal 20 à 30 jaar)¹, of compensatie bieden voor een hoog waterpeil, wanneer de productie voor de agrariër daalt, en/of door meervoudig gebruik van grond mogelijk te maken en door koppelingen te maken met het klimaatbeleid. Daarmee zorgen voor een duurzame, stabiele financiering voor een lange periode.

¹ Voor investeringen zijn langjarige zekerheden nodig, gezien afschrijvingstermijnen van 20 tot 30 jaar.

- Grondkosten vormen een belangrijke sleutel voor verdienmodellen, waarbij als voorwaarde geldt: instemming met laag rendement bij grond in eigendom van private beleggers.
- Waardecreatie is van belang. De consument ziet nu vaak alleen het verschil in prijs. Voordelen van producten op basis van duurzame landbouw kunnen meer zichtbaar worden gemaakt. Deze producten 'laden' met een verhaal; bijv. door keurmerken voor streekproducten. Op die manier waarde creëren en bevorderen dat consumenten bewuster boodschappen gaan doen.

Nieuwe vorm van samenwerken

- Investeren in begrip krijgen voor elkaars positie. Dit is in elk gebied anders en vraagt om maatwerk. Tegelijkertijd is er op verschillende plaatsen al veel bereikt met bijv. de gebiedscommissies. Dat biedt een goede basis om op voort te bouwen.
- Vertrouwen tussen overheid, terreinbeherende organisatie en agrariër is essentieel; onderling vertrouwen bevorderen dat gezamenlijk gewerkt wordt aan hetzelfde doel en daarbij elkaar de ruimte geven.
- Dit vraagt op een andere manier durven denken en soms ook loslaten of overlaten. Bijv. voor terreinbeherende organisaties betekent dit: ruimte bieden aan natuurboer om hun eigen wijze van beheer te bepalen (i.p.v. met heel strakke kaders werken).
- Vaste en toegankelijke aanspreekpunten bij de provincie en andere instanties voor natuurbuurderijen (in plaats van 'kastje naar de muur'). Zoals bijvoorbeeld is aangegeven vanuit de provincie Overijssel: 'iedereen heeft mijn 06-nummer'.
- Overweeg een 'tussenpersoon' vanuit bijvoorbeeld een regionale ontwikkelingsmaatschappij die helpt met het bij elkaar brengen van partijen en die de juiste 'ingangen' weet.
- De provincie kan een belangrijke rol vervullen om verbindingen te leggen, om korte ketens tot stand te brengen (van producent tot consument).
- Voor de terreinbeherende organisatie is samenwerking met de agrariër geen bijzaak maar een kans: de rol van agrariër verschuift van pachter naar partner. Daarmee verschuift ook de rol van de natuurorganisatie: van verpachter naar partner; geen 'knipperlichtrelaties'. Verwachtingen over en weer moeten opnieuw worden uitgesproken en met elkaar worden gematcht. Gronden langjarig verpachten aan natuurinclusieve landbouw, tegen passende voorwaarden (lagere pachtprizen).
- Creëer (financiële) ruimte voor agrariërs om te experimenteren en geef een (breed) kader mee waarbinnen geëxperimenteerd kan worden. Focus op het wegnemen van (juridische) belemmeringen (waar dat verantwoord mogelijk is). Ook dit gebeurt overigens al in diverse pilots en experimenten.

Kennis opbouwen

- Betrek kennisinstellingen bij experimenteren en monitoren van activiteiten.
- Samenwerking tussen natuurbuurderijen: kennisuitwisseling en kansen voor afzetmarkt samen oppakken. Samen leren en samen fouten mogen maken.
- Natuurbeheer is een vak. Dit vraagt om investering in kennisoverdracht vanuit de terreinbeherende organisaties.
- Rol voor provincie: plekken inrichten waar inspiratie wordt geboden en kennisuitwisseling kan plaatsvinden.
- Kennis begint met anders opleiden. Benut relevante kennis uit het buitenland als voorbeeld. Ook ervaringen van biologische landbouw kunnen worden benut.
- Duidelijke criteria formuleren voor natuurbuurderij: hoe 'arm' is emissiearme bedrijfsvoering?

Ruimtelijke inrichting

- Werk als provincie met gebiedsgericht beleid, waarbij wordt geredeneerd vanuit de opgave in een gebied. Zie bijv. het voorstel in het [versnellingsakkoord](#) stikstofreductie om middelen voor natuurherstel/-versterking in te zetten voor agrarisch natuurbeheer, natuurinclusieve landbouw en hydrologische maatregelen. Dit moet in gebiedsprocessen concreet tot uitvoering worden gebracht.
- Kwaliteitsbeeld is behulpzaam om koers te bepalen en te bewaken; kijk hierbij ook naar de unieke kenmerken en historie van een gebied die behouden of versterkt moeten worden.
- Werk aan één verhaal voor het gebied, waar overheid, agrarisch ondernemers en terreinbeherende organisaties gezamenlijk mee naar buiten treden.
- Ook voor gemeenten is hier een rol weggelegd, bijv. door inzet van het RO-instrumentarium (bestemmings- of omgevingsplan).
- Zorg voor juridische zekerheid en bestendigheid.

Ingrediënten voor gemeenschappelijk kader, gericht op faciliteren maatwerk:

- Monitoring inregelen.
- Gericht op meervoudig verdienmodel.
- Grenzend aan gealloceerde natuurgebieden.
- Intrinsiek gemotiveerde ondernemers.
- Samen optrekken met de verschillende relevante partners (kennismaken, motieven mogen anders zijn, belangen altijd in elkaars verlengde, samenwerking op basis van vertrouwen en wederzijds begrip).

Bijlage 1: Overzicht gesprekspartners

Organisatie	Gesprekspartners
Eytemaheert	Maurits en Jessica Tepper
Hardebol Landsmeer	Mariët en Henry Hardebol
Stichting Natuurboeren Overijssel	Frank van Marle Berrie Klein Swormink Wim Bovendeert
BoerenBeef	Jaap en Elvira van Maanen
Provincie Drenthe	Auke Postma Dirk Jan Immenga Rianne Vos
Provincie Noord-Holland	Karin van Hoof Wendy Ates-Janssens
Provincie Overijssel	Jurgen Neimeijer
Landschap Noord-Holland	Onno Steendam
Landschapsbeheer Drenthe	Bert Dijkstra
Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten Drenthe	Jelle de Boer Jan Gorter
Ministerie van LNV	Jan de Jonge Gerda van Eck

Bijlage 2: Overzicht deelnemers sessie 12 oktober bij Overesch te Raalte

Organisatie	Gesprekspartner
Overesch	Jan Overesch (gastheer)
Eytemaheert	Maurits en Jessica Tepper
Stichting Natuurboeren Overijssel	Berrie Klein Swormink Wim Bovendeert
Provincie Noord-Holland	Hilde van der Wal
Provincie Overijssel	Jurgen Neimeijer
Provincie Friesland	Sander de Vries
Natuurmonumenten Overijssel	Marjet Korf
Min. LNV	Fleur Norbruis Mariska Harte
Min. LNV/DG Stikstof	Conny Clazing Laura van den Vrijhoef
Imagro	Rens Kuijten
WUR	Martin Scholten Anne van Doorn Gabe Venema
Lysias Advies	Carla de Rie Yoram Poot Jeroen Schutz Leonie van der Kruk

GESPREK OP 12 OKTOBER 2021 OVER CONCEPT
HANDREIKING NATUURBUURDERIJEN
MET AGRARISCHE ONDERNEMERS,
OVERHEDEN, WUR, IMAGRO,
EN TERREINBEHERENDE ORGANISATIES

WAT IS NODIG OM **NATUURBUURDERIJEN** TE ONTWIKKELEN?

GOED VERDIENMODEL

VERGOEDING
MAATSCHAPPELIJKE
DIENSTEN

HOE ZIET DE EERSTE STAP ER UIT?

BREDER HAAKJE
DAN ALLEEN STIKSTOF

DE BASIS IS EEN DUURZAAM
EN GEZOND VOEDSELSYSTEEM

SAMEN STERKER

VAN PACHTER
NAAR PARTNER

KENNIS OPBOUWEN

NEVENACTIVITEITEN
-ZOAALS KOEIENSAFARI-
ZIJN GEWOON NIET
VOOR IEDEREEN

DE BAL LIGT
BIJ DE PROVINCIE

OVERHEID: GEEN BETEUGELENDE REGELGEVING
WEL KADERS BIJEN
OM TRANSITIE
MOGELIJK TE MAKEN

DOOR ENKEL BOEREN UIT TE KOPEN...
VERPLAATS JE DE PROBLEMEN

PRODUCT MET EEN
NATUURBOERVERHAAL

TERUG NAAR
EEN QUOTUM?

DE CONSUMENT
ZIET ALLEEN
HET VERSCHIL IN PRIJS

€ 0,49-

€ 1,99

VERGROOT DE
BEKENDHEID

NIEUWE KEURMERKEN

CONSUMENT!
DOE
BEWUSTE
BOODSCHAPPEN

JURIDISCHE ZEKERHEID
EN BESTENDIGHEID

OVERHEID
ALS
CONSUMENT

ROL GEMEENTEN!

